

ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Κατανοώντας τη Χρηματιστικοποίηση

Φιλοσοφικά ερωτήματα

Κώστας Ανδρουλιδάκης

Εισαγωγή: Ποια είναι η σχέση οικονομίας, και μάλιστα της χρηματιστικής, και φιλοσοφίας; Θα χρειαστεί να διευκρινίσουμε, εισαγωγικά, τι είναι η φιλοσοφία, ποιο το έργο της και μερικά κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματά της. Αρχικά θα θέσουμε τα βασικά ζητήματα στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε (I). Έπειτα θα αναφέρουμε ορισμένους όρους ή προϋποθέσεις αλλά και απαιτήσεις από την χρηματιστική οικονομία (εφεξής: ΧΡΟ) (II). Στη συνέχεια, θα θίξουμε μερικά γενικότερα ζητήματα ηθικής ή ευρύτερα πρακτικής φιλοσοφίας και φιλοσοφίας της ζωής (III). Τέλος, θα διατυπώσουμε ένα πρακτικό συμπέρασμα ή πρόταση.

Λέγοντας «φιλοσοφία» εννοούμε τη θέση ζητημάτων και την αναζήτηση της γνώσης πέραν των ορίων των ειδικών επιστημών και του κοινού νου (εναντίον του θετικισμού, δηλ. του περιορισμού της γνώσης αποκλειστικά μέσα στο πλαίσιο και στα όρια των ειδικών επιστημών). Το έργο της φιλοσοφίας είναι διττό: α) θεωρητικό: έλλογος κριτικός στοχασμός ή αναστοχασμός επί των θεμάτων που αφήνουν ανοιχτά οι επιστήμες· β) πρακτικό, με σκοπό την συμβολή στην βελτίωση της πραγματικότητας, στην επίλυση προβλημάτων. Κύρια χαρακτηριστικά της είναι: α) ο ορθός Λόγος, τα έλλογα επιχειρήματα, β) η στήριξη στην πραγματικότητα (φυσική, ανθρωπολογική, ιστορική, κοινωνική, πολιτισμική), στην πραγματική κατάσταση και στα πραγματικά δεδομένα, ο ρεαλισμός (όχι μόνο δεν αντιτίθεται στις επιστήμες, αλλά εργάζεται συνεργατικά και διεπιστημονικά μαζί τους). Σημαντική διευκρίνιση: δεν προϋποθέτουμε ότι τα υποκείμενα και οι δρώντες (άτομα, κοινότητες, κράτη κ.α.) δρουν πάντοτε ορθολογικά.

I. Εκκινούμε με μερικά βασικά φιλοσοφικά ζητήματα της οικονομίας (δεν είναι αυτονόητα, απαιτούν εξέταση!): Ποιος ο σκοπός (άμεσος & απώτερος ή τελικός) και ποιοι ο όροι (ή προϋποθέσεις) της; Σκοπός της οικονομικής δραστηριότητας: ο βιοπορισμός, η οικον. ανάπτυξη, ει δυνατόν ο πλούτος, η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η ευημερία, εντέλει: η ευτυχία. Αλλά εδώ τίθενται τα ερωτήματα: Τι είναι η ευτυχία, σε τι συνίσταται και ποιες είναι οι προϋποθέσεις της; Θα τα δούμε παρακάτω (III), αλλά ας σημειώσουμε τώρα ότι ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από εγωισμό, φιλαυτία και ιδιοτέλεια και η

κοινωνία από ανταγωνισμό, από «κοινωνική αντικοινωνικότητα» (Καντ).¹ Μέσω του εγωισμού και του ανταγωνισμού επιτυγχάνεται η μεγιστοποίηση του ατομικού οφέλους και εμμέσως και του συλλογικού και κοινωνικού, μέσω της διένεξης η πρόοδος. Γι' αυτό είναι απαραίτητοι κανόνες και αξίες, δηλ. η ηθική και το Δίκαιο, ώστε να αποτρέπονται οι συγκρούσεις και να διασφαλίζεται, κατά το δυνατόν, η κοινωνική συμβίωση με ελευθερία και δικαιοσύνη.

II. Ειδικότερα: Όροι, προϋποθέσεις και απαιτήσεις από την χρηματιστική οικονομία (εφεξής: ΧΡΟ). Κατ' αρχήν, εάν η ΧΡΟ είναι όχι μόνο αποτελεσματική (τεχνικά και εργαλειακά), αλλά και συμβάλλει ευρύτερα σωστά στην οικονομική ανάπτυξη και στην ευημερία, δεν θα είχαμε αντιρρήσεις ή επιφυλάξεις εναντίον της.² Ο πρώτος ή αμεσότερος κίνδυνος εδώ είναι ότι μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια ή και στην καταστροφή περιουσιακών στοιχείων. Έπειτα, είναι τουλάχιστον ευκαταίο ή απαραίτητο, η οικονομική δραστηριότητα να είναι σε ικανό βαθμό παραγωγική, να στηρίζεται σε παραγωγική εργασία στην πραγματική οικονομία και σε γνήσια ενεργητική και δημιουργική δραστηριότητα. Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος να οδηγήσει στην αυταπάτη του εύκολου πλουτισμού (χωρίς κόπο), στην οκνηρία και στην παρασιτισμό. Εδώ βοηθά η υπενθύμιση του τι είναι χρήμα: «Χρήμα είναι το γενικό μέσον αμοιβαίας ανταλλαγής της εργατικότητας των ανθρώπων έτσι ώστε ο εθνικός πλούτος, εφ' όσον αποκτάται μέσω του χρήματος, δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μόνο το άθροισμα της εργατικότητας με το οποίο αμείβονται οι άνθρωποι μεταξύ τους και η οποία αντιπροσωπεύεται από το χρήμα που κυκλοφορεί στον λαό» (Καντ).³ Σχετικά με τη μετατροπή του χρήματος από μέσον σε σκοπό εξηγεί ο Μίλλ: «Τι θα λέγαμε για τη φιλαργυρία; Αρχικά το χρήμα δεν είναι περισσότερο επιθυμητό από μια στοίβα γυαλιστερά βότσαλα. Η αξία του έγκειται σ' αυτά που μπορούν να αγοραστούν μ' αυτό και στις επιθυμίες για διαφορετικά απ' αυτό πράγματα που ικανοποιεί. Εντούτοις, όχι μόνο η φιλαργυρία αποτελεί έναν από τους ισχυρότερους κινητήριους μοχλούς στη ζωή των ανθρώπων, αλλά και το χρήμα σε πολλές περιπτώσεις είναι επιθυμητό καθ' εαυτό και δι' εαυτό. Η επιθυμία να το αποκτήσουμε είναι συχνά ισχυρότερη της επιθυμίας να το χρησιμοποιήσουμε, και συνεχίζει να αυξάνει όταν εξασθενούν όλες οι επιθυμίες που στοχεύουν σε άλλους σκοπούς που βρίσκονται πέρα απ' αυτό και ικανοποιούνται μέσω αυτού. Δεν θα ήταν,

¹ Βλ. ιδίως Ι. Καντ, «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό», *Δοκίμια*, εισ., μετάφρ., σχόλια Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα 1971, σ. 24-41· Ι. Καντ, *Ανθρωπολογία από άποψη πραγματιστική*, έκδ. Ακαδ. 7: 321-325.

² Πρβλ. Matt Ridley, *Ορθολογική αισιοδοξία*, μετάφρ. Ε. Βιδάλη, επιμ. Ι. Παπαδόγγονας, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2017.

³ Ι. Καντ, *Μεταφυσική των ηθών*, μετάφρ., σημ., επιλ. Κ. Ανδρουλιδάκης, Σμίλη, Αθήνα 2013, σ. 117 (έκδ. Ακαδ. 6: 287).

επομένως, άστοχο να δεχτούμε ότι το χρήμα δεν είναι επιθυμητό για κάποιον σκοπό αλλά ως μέρος αυτού του σκοπού. Από μέρος για την επίτευξη της ευτυχίας έχει καταστεί βασικό συστατικό της ατομικής αντίληψης για την ευτυχία. (Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για την πλειονότητα των σημαντικών επιδιώξεων του ανθρώπινου βίου, λ.χ. της δύναμης ή της φήμης)». ⁴ Συναφώς τίθεται το ερώτημα: Οτιδήποτε είναι στην οικονομία τεχνικά εφικτό, επιθυμητό και «αποτελεσματικό», είναι και ηθικά επιτρεπτό (θεμιτό) και πρέπει να είναι νομικά επιτρεπτό (νόμιμο); Όχι βέβαια! Παραδείγματα: α) Τοποθετήσεις σε ασφαλιστικά προϊόντα με ρήτρα επενδυτικού κινδύνου ή CDS, όπου είναι προς το συμφέρον των ασφαλισμένων η χρεοκοπία μιας χώρας –ειδικά αν αυτοί δεν κατέχουν χρεόγραφα της χώρας για την χρεοκοπία της οποίας ασφαλιζονται (ή όπου οι επενδυτές ποντάρουν στην χρεοκοπία μιας χώρας)! β) Τοποθετήσεις σε επενδυτικά προϊόντα (commodities) με τρόφιμα (λ.χ., δημητριακά), πόσιμο νερό, καύσιμα κ.α. Ο στόχος είναι η απόδοση (η υπεραπόδοση) [μέσω της αύξησης των τιμών των προϊόντων λόγω μείωσης της παραγωγής & της προσφοράς]: άρα ο στόχος τελικά είναι: ελλείψεις βασικών αγαθών, τροφίμων, πόσιμου νερού κοκ.! Άρα, το συμφέρον των επενδυτών στρέφεται ευθέως εναντίον των συμφερόντων των παραγωγών με προφανείς συνέπειες, λ.χ. στις χώρες του 3^{ου} κόσμου. Ειδικότερα, προϋποθέσεις του ηθικά επιτρεπτού της ΧΡΟ θα πρέπει να είναι: α) να συμβάλλει στο (ή να είναι συμβατή με) κοινό (ή γενικό) καλό (οικονομική ανάπτυξη, εθνική οικονομία) με στόχο την κάρπωση της απόδοσης (του οφέλους) από όσο το δυνατόν μεγαλύτερα ποσοστά ατόμων (λ.χ. μέσω της αγοράς εργασίας). β) να είναι συμβατή με (ή έστω να μην αντιβαίνει στην) την κοινωνική δικαιοσύνη, να συμβάλλει στην μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων. Πρβλ. τις δύο αρχές της δικαιοσύνης (Ρωλς): «I) Κάθε πρόσωπο έχει ίσο δικαίωμα στο πλέον εκτεταμένο σχήμα ίσων βασικών ελευθεριών που να είναι συμβατό με ένα παρόμοιο σχήμα ελευθερίας για τους άλλους. II) Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες διευθετούνται έτσι ώστε (α) να αναμένεται εύλογα ότι θα αποβούν προς όφελος όλων και, συγχρόνως, (β) να τελούν σε συνάρτηση με θέσεις και αξιώματα που είναι ανοιχτά σε όλους». ⁵ Τελική διατύπωση της αρχής II: «Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να διαρρυθμίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε και οι δύο: (α) να αποβαίνουν προς το μεγαλύτερο όφελος των λιγότερο ευνοημένων, σύμφωνα με τη δίκαιη αρχή της αποταμίευσης, και (β) να συνδέονται με αξιώματα και θέσεις ανοικτές σε όλους, υπό συνθήκες

⁴ J. St. Mill, *Ωφελιμισμός*, εισαγωγή, μετάφρ., σχολιασμός Φ. Παιονίδης, Πόλις, Αθήνα 2002, σ. 124-5.

⁵ J. Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, επιμ. Α. Τάκης-Κ. Παπαγεωργίου, Πόλις, Αθήνα 2001, σ. 92.

ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών». ⁶ Το συμπέρασμα είναι η ανάγκη ανταπόκρισης της ΧΡΟ σε θεμελιακές αξίες και απαιτήσεις της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

III. Ευρύτερα ζητήματα ηθικής, πρακτικής φιλοσοφίας και φιλοσοφίας της ζωής. Σκοπός της οικονομίας είναι βέβαια ο βιοπορισμός, η ευημερία, ο πλούτος, τα υλικά μέσα της ζωής. Έργο της οικονομικής επιστήμης είναι να αναπτύξει τα μέσα και τα εργαλεία για την επίτευξη των στόχων αυτών. Αυτά αποτελούν όρο αναγκαίο αλλά όχι επαρκή. Αλλά δεν είναι έργο των οικονομικών επιστημών (και καμιάς ειδικής επιστήμης) να απαντήσει σε ερωτήματα του είδους: Ποια είναι η αξία και ποιο το νόημα της επιστήμης και της Λογικής; Ποιο είναι εντέλει το νόημα της ζωής, του βίου μας; Ο Μαξ Βέμπερ (Max Weber) θέτει εύστοχα το θέμα: «Την απλούστερη απάντηση την έδωσε ο Τολστόι με τα ακόλουθα λόγια: 'Είναι άνευ νοήματος, διότι δεν μας δίδει απάντηση στο μοναδικό σπουδαίο για μας ερώτημα: Τι πρέπει να κάνουμε; Πώς πρέπει να ζήσομε;'. ⁷ Τεράστια και δύσκολα ζητήματα! Αλλά το εκπληκτικό είναι, παρά την φαινομενική απέραντη ποικιλία και διαφορά των απόψεων, ότι υφίσταται αξιοσημείωτη σύγκλιση αντιλήψεων ανάμεσα στους σπουδαιότερους στοχαστές της φιλοσοφικής παράδοσης. (Εδώ δεν είναι δυνατόν να επιχειρηθεί παρά ένα σύντομο και συνοπτικό σχεδιάσμα). Α' απάντηση: Απώτερος ή τελικός σκοπός: η ευτυχία και η ευδαιμονία. Αλλά τι σημαίνει ευτυχία ή ευδαιμονία; «Ευδαιμονία είναι η ικανοποίηση όλων των κλίσεων [ή επιθυμιών & αναγκών] μας (τόσο κατά την ποικιλία ή την έκταση, όσο και κατά τον βαθμό, αλλά και κατά τη διάρκειά τους)». ⁸ Η, με άλλη διατύπωση: «Ευδαιμονία είναι η κατάσταση ενός ελλόγου όντος, για το οποίο τα πάντα στο σύνολο της υπάρξεώς του *βαίνουν σύμφωνα με τις επιθυμίες και τη θέλησή του*» (Καντ). ⁹ Ουσιώδης είναι η διάκριση των αναγκών και των επιθυμιών μας σε πραγματικές (γνήσιες) και τεχνητές (πλασματικές). Οι τεχνητές είναι βέβαια δημιουργήματα του πολιτισμού, προϊόντα της μίμησης, της διαφήμισης, του κομπορμιισμού κτλ. Ο Σοπενχάουερ θεωρεί ότι οι διαφορές της «τύχης» (ή του βίου) των ανθρώπων οφείλονται σε τρεις πλευρές (τρία είδη ή κατηγορίες στοιχείων), δηλ.: 1) Τι είναι κάποιος, άρα η προσωπικότητα με την ευρύτερη έννοια: υγεία, δύναμη, ομορφιά, ιδιοσυγκρασία, ηθικός

⁶ Ο.π., σ. 355.

⁷ Βλ. την περιώνυμη μελέτη του «Η επιστήμη ως επάγγελμα» («Wissenschaft als Beruf»), Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, επιμ. J. Winckelmann, Mohr (Siebeck), Τυβίγγη, 7^η έκδ., 1988, σ. 582-613: 598 (μετάφρ. Μ. Γ. Κυπραίος, Παπαζήσης, Αθήνα 2005).

⁸ Ι. Καντ, *Κριτική του καθαρού Λόγου*, Α 806/B 834.

⁹ Ι. Καντ, *Κριτική του πρακτικού Λόγου*, μετάφρ., σημ., επιλ. Κ. Ανδρουλιδάκης, Εστία, Αθήνα 2004, σ. 183 (έκδ. Ακαδ. 5: 124).

χαρακτήρας, νοημοσύνη και άλλα χαρίσματα, μόρφωση. 2) Τι έχει κάποιος, άρα η περιουσία, τα υπάρχοντα (αλλά, όπως διευκρινίζει, όχι η σύζυγος, διότι «από την γυναίκα του κατέχεται κάποιος»!, οι φίλοι). «Η υπάρχουσα περιουσία πρέπει να θεωρείται τείχος απέναντι στα πολλά και ποικίλα δεινά και ατυχήματα, όχι ως άδεια ή υποχρέωση να αποκτήσει κανείς τις απολαύσεις του κόσμου» (Σοπενχάουερ).¹⁰ Όπως τονίζει ο Καντ: «Μην κάνετε χρέη, για τα οποία δεν έχετε πλήρη ασφάλεια. Μη δέχεσθε ευεργεσίες που σας είναι περιττές, ούτε να είστε παράσιτα ή κόλακες η ολότελα (πράγμα που βέβαια μόνον ως προς τον βαθμό διαφέρει από τα προηγούμενα) επαίτες. Γι' αυτό, να είστε οικονόμοι, ώστε να μη γίνετε πένητες».¹¹ 3) Πως «παριστάνεται» κάποιος (δηλ. πως γίνεται αντιληπτός) από τους άλλους, άρα η υπόληψη, η τιμή, η κοινωνική θέση. Από τα τρία τούτα στοιχεία ή πλευρές το ασυγκρίτως σημαντικότερο για την ευτυχία είναι το πρώτο (το τι είναι πράγματι κάποιος, δηλ. η προσωπικότητα), και όχι το τι έχει ή τι νομίζουν οι άλλοι γι' αυτόν. Αυτό οφείλεται στο ότι υπάρχουν δύο πλευρές ή στοιχεία του ανθρώπου, η αντικειμενική (ή εξωτερική) και η υποκειμενική (ή εσωτερική). Η ίδια αντικειμενική πραγματικότητα βιώνεται εντελώς διαφορετικά ανάλογα με την προσωπικότητα του ανθρώπου. «Οι διαφορές του πλούτου, της κοινωνικής θέσης κτλ. δίδουν στον καθένα έναν ρόλο να παίζει· αλλά στον ρόλο αυτόν δεν αντιστοιχεί καθόλου μια διαφορά ως προς την ευτυχία και την ικανοποίηση», διότι ο άνθρωπος παραμένει ο ίδιος ανεξάρτητα από τους ρόλους του.¹²

Β' απάντηση. Στο ερώτημα: Ποιος είναι ο αληθινός τελικός σκοπός του ανθρώπου; ο Καντ θεωρεί ότι δεν είναι απλώς η ευημερία και η ευδαιμονία του (δηλ. η ικανοποίηση όλων των επιθυμιών του ως απλώς και μόνο εμβίου όντος ή οργανισμού), αλλά η *καλλιέργεια*, ο εκπολιτισμός και η ηθικοποίηση με τελικό σκοπό την πληρέστερη δυνατή *τελείωσή του*: «Ο άνθρωπος προορίζεται από τον Λόγο του να είναι σε κοινωνία με τους ανθρώπους και σ' αυτήν να *καλλιεργείται*, να *εκπολιτίζεται* και να *ηθικοποιείται* μέσω της τέχνης και των επιστημών, όσο μεγάλη και αν είναι η ζώδης ροπή του, να αφήνεται παθητικά στα θέλητρα της άνεσης και της ευμάρειας, τα οποία αποκαλεί ευδαιμονία, αλλά απεναντίας, στον αγώνα με τα εμπόδια που του προσιδιάζουν λόγω της ωμότητας της φύσης του, να καταστεί *ενεργητικά* άξιος της ανθρώπινης φύσης».¹³ Σκοπός είναι η μετάβαση και η ανύψωση του ανθρώπου από την

¹⁰ A. Schopenhauer, *Aphorismen zur Lebensweisheit* (Αφορισμοί για την βιοτική σοφία ή σοφία της ζωής), *Parerga und Paralipomena*, Sämtliche Werke, Brockhaus, Wiesbaden, τ. 5, σ. 369 (ελλην. έκδ.: *Εγχειρίδιο πρακτικής σοφίας*, μετάφρ. Δ. Υφαντής, Αθήνα 2013).

¹¹ Ι. Καντ, *Μεταφυσική των ηθών*, ο. π., σ. 293 (έκδ. Ακαδ. 6: 436).

¹² Α. Σοπενχάουερ, ο. π., σ. 336-8.

¹³ Ι. Καντ, *Ανθρωπολογία από άποψη πραγματιστική*, έκδ. Ακαδ. 7: 324-5.

απλώς φυσική κατάσταση στην πλήρως ανθρώπινη (ψυχικά και πνευματικά) κατάσταση. Ή, με άλλη διατύπωση, σκοπός είναι η αναζήτηση του αληθινού εαυτού του ανθρώπου, των πραγματικών δυνατοτήτων του, η αποφυγή της αλλοτρίωσης. Κρίσιμο στοιχείο είναι η *αυτενέργεια*. Το μόνο που αρμόζει στον άνθρωπο ως έλλογο ον δεν είναι απλώς η αναζήτηση της ηδονής με το νόημα της παθητικής απόλαυσης, αλλά η ενεργός δράση, η δημιουργικότητα με γνώμονα την τελείωση. «Ο άνθρωπος θέλει ομόνοια· αλλά η φύση γνωρίζει καλύτερα τι είναι καλύτερο για το γένος του: αυτή θέλει τη διένεξη. Εκείνος θέλει να ζει άνετα και ευχάριστα· η φύση όμως θέλει τον άνθρωπο ικανό να απομακρύνεται από τη μαλθακότητα και την αδρανή επάρκεια και να ορμά στην εργασία και στους μόχθους, για να ανακαλύπτει τα μέσα που θα τον βοηθήσουν να απαλλάσσεται έξυπνα από τις δυσκολίες» (Καντ).¹⁴ Ο Σοπενχάουερ θεωρεί ότι οι δύο μεγαλύτεροι εχθροί της ανθρώπινης ευτυχίας είναι ο πόνος (σε όλες τις μορφές του, λ.χ. η ανάγκη) και η ανία (η πλήξη). Η πενία και οι στέρησεις προκαλούν πόνο, αλλά η ασφάλεια και το πλεόνασμα προκαλούν συνήθως πλήξη. Επιπλέον, πλήξη προκαλεί ιδίως η έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας και ενδιαφερόντων. Η πλήξη οδηγεί την απέραντη αναζήτηση τρόπων αντιμετώπισής της («διασκεδάσεις», τις οποίες δημιουργεί ή προκαλεί σε μεγάλο βαθμό η πολιτιστική βιομηχανία, ανούσιες συναναστροφές κοκ.). Εδώ μπορούμε να αναφέρομε το πρόβλημα της υπέρμετρης εξάρτησης του ανθρώπου από τις ηλεκτρονικές συσκευές και την ψηφιακή τεχνολογία. (Είναι όμως αυτονόητο ότι δεν στρεφόμαστε «γενικά και αόριστα» εναντίον της ψηφιακής τεχνολογίας! Το πρόβλημα είναι ο τρόπος της χρήσης της και οι κίνδυνοι της κατάχρησής της). Γι' αυτό αποκτά τεράστια σημασία η σωστή, δηλ. παραγωγική-δημιουργική διαχείριση του χρόνου, με δραστηριότητα (δραστηριότητες) με νόημα. Εδώ φανερώνεται η σημασία της παιδείας, της μόρφωσης και της καλλιέργειας, οι οποίες συνιστούν αναγκαίες προϋποθέσεις της σωστής χρήσης του πλούτου. Τέλος, συστατικά στοιχεία του σωστού, άξιου και εκπληρωμένου βίου & του ευ ζην αποτελούν οι αληθινές αξίες της ζωής, οι οποίες είναι ανεκτίμητες σε οικονομικά μεγέθη: η φρόνηση, η ολιγάρκεια, η λιτότητα, η ανεξαρτησία, η άσκηση, η αυτοπειθαρχία, η καλή θέληση.

Εάν έπρεπε να συναγάγομε από τα προηγούμενα ένα πρακτικό συμπέρασμα και μια πρόταση πρακτική (ή πρόταση πολιτικής), θα ήταν: θα πρέπει να τεθούν όροι και προϋποθέσεις λειτουργίας της χρηματιστικής οικονομίας, ώστε να

¹⁴ Ι. Καντ, «Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό», *Δοκίμια*, εισ., μετάφρ., σχόλια Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα, σ. 29-30.

είναι τουλάχιστον συμβατή με το δημόσιο συμφέρον, ει δυνατόν να συμβάλλει στην πραγματική οικονομία και να προάγει το κοινό (γενικό) καλό.

Περίληψη

Σκοπός μας είναι να υποβάλουμε την οικονομική ανάλυση στη φιλοσοφική «βάσανο», επειδή ως οικονομολόγοι δεν έχουμε ακόμη και σήμερα, δέκα χρόνια μετά την παγκόσμιο χρηματοοικονομική κρίση του 2008, ικανοποιητικές απαντήσεις στο πεδίο της «εμπειρίας», επομένως οφείλουμε να εξετάσουμε τα ζητήματα και από την άποψη του κριτικού ορθού Λόγου και των «ιδεών». Μεθοδολογικά, καταρχάς αναλύουμε τα κύρια ρεύματα της οικονομικής θεωρίας στην κατανόηση του φαινομένου της «χρηματιστικοποίησης» (financialization), δηλ. α) τη θεωρία της ρύθμισης, β) εκείνη του πλούτου για το μέτοχο, γ) του «πολίτη»-επενδυτή και τέλος, αλλά κυρίαρχη δ) τη νέα στάση έναντι του πιστωτικού κινδύνου εκφρασμένη μέσω της χρηματοοικονομικής οργανωσιακής κουλτούρας και των αντίστοιχων υπολογιστικών πρακτικών της από τους 3 βασικούς διεθνείς οίκους πιστοληπτικής αξιολόγησης. Συζητάμε τα χαρακτηριστικά των υποκειμένων κάθε αντίστοιχης σχολής σκέψης, από τον ανούσιο επενδυτή-εισοδηματία της πρώτης, στον μέτοχο της δεύτερης, τον πολίτη-επενδυτή της τρίτης, και τους «ποσοτικούς αναλυτές» (“quants”) της τέταρτης. Σημαντική δομική αλλαγή που έχει επιφέρει η χρηματιστικοποίηση στο σύστημα είναι ότι ο κίνδυνος πλέον δεν είναι προς-αποφυγή αλλά μια ουδέτερη μεταβλητή που μπορεί να μετρηθεί, να την διαχειριστούν και φυσικά να κερδίσουν από αυτήν.

Από φιλοσοφική άποψη, έπειτα από μερικές διευκρινίσεις για το έργο της φιλοσοφίας, εκκινούμε από ορισμένα θεμελιακά ερωτήματα: Ποιος ο σκοπός της οικονομικής δραστηριότητας γενικά και ειδικότερα του χρήματος και του πλούτου; Το ερώτημα αυτό μας οδηγεί στα ερωτήματα: Σε τι συνίσταται η ποιότητα ζωής ή η ευημερία ή το «ευ ζην» και τελικά η ευτυχία ή η ευδαιμονία; Ποιες είναι οι προϋποθέσεις και τα συστατικά στοιχεία, αλλά και ποιοι οι αντίπαλοι και οι κίνδυνοι της ευτυχίας; Στο δεύτερο τμήμα θα εξετάσουμε, από

φιλοσοφική άποψη, το φαινόμενο της «χρηματιστικοποίησης». Ειδικότερα, θα θέσομε ερωτήματα του είδους: Ποιες είναι οι ανθρωπολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις του φαινομένου αυτού; Συμβάλλει στην πραγματική βελτίωση της ποιότητας ζωής και στην ολοκλήρωση του ανθρώπου ή μήπως την παρακωλύει; Τέλος, θα θέσομε ερωτήματα του είδους: Ποιες είναι (και πρέπει να είναι) οι προϋποθέσεις και τα χαρακτηριστικά της «σωστής» οικονομικής δραστηριότητας και ανάπτυξης, ώστε να συμβάλλει στην αληθινή ευτυχία και αξιοπρέπεια του ανθρώπου;